

Sygn. akt V ACa 139/19

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 17 lutego 2021 r.

Sąd Apelacyjny w Katowicach V Wydział Cywilny

w składzie:

Przewodniczący:	SSA Tomasz Pidzik
Sędziowie:	SA Dariusz Chrapoński SA Katarzyna Żymełka (spr.)

po rozpoznaniu w dniu 17 lutego 2021 r. w Katowicach

na posiedzeniu niejawnym

sprawy z powództwa D. P.

przeciwko Skarbowi Państwa – Dyrektorowi Zakładu Karnego w (...)

o zapłatę

na skutek apelacji powoda

od wyroku Sądu Okręgowego w Gliwicach

z 22 listopada 2018 r., sygn. akt II C 42/18,

1) zmienia zaskarżony wyrok w punktach 1 i 2 w ten sposób, że:

a) zasądza od pozwanego na rzecz powoda 1 600 zł (tysiąc sześćset złotych) z ustawowymi odsetkami za opóźnienie od 9 stycznia 2018 r., a w pozostałej części oddala powództwo;

b) nie obciąża powoda kosztami procesu;

1) oddala apelację w pozostałym zakresie;

2) nie obciąża powoda kosztami postępowania apelacyjnego;

3) przyznaje radcy prawnemu T. D. od Skarbu Państwa (Sądu Okręgowego w Rybniku) kwotę 147,60 zł (sto czterdzieści siedem złotych sześćdziesiąt groszy), w tym 27,60 zł podatku od towarów i usług, tytułem kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej powodowi z urzędu w postępowaniu apelacyjnym.

SSA Dariusz Chrapoński SSA Tomasz Pidzik SSA Katarzyna Żymełka

Sygn. akt V ACa 139/19

UZASADNIENIE

D. P. w pozwie złożonym przeciwko Skarbowi Państwa – Dyrektorowi Zakładu Karnego w (...) wniósł o zasądzenie na jego rzecz kwoty miliona złotych wraz z ustawowymi odsetkami za opóźnienie od dnia wniesienia pozwu z tytułu zadośćuczynienia za naruszenie jego dóbr osobistych i doznane krzywdy podczas przebywania w Zakładzie Karnym w (...).

Pozwany w odpowiedzi na pozew wniósł o oddalenie powództwa i zasądzenie kosztów procesu.

Wyrokiem z 22 listopada 2018 r. Sąd Okręgowy w Gliwicach oddalił powództwo (punkt 1), zasądził od powoda na rzecz Prokuratury Generalnej Skarbu Państwa 240 zł z tytułu kosztów procesu (punkt 2) oraz przyznał r. pr. T. D. 885,60 zł z tytułu kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej powodowi z urzędu (punkt 3).

Sąd Okręgowy ustalił, że powód w Zakładzie Karnym w (...) przebywał w okresie od 2 marca 2017 r. do 13 listopada 2017 r. w następujących celach: od 2 marca do 22 marca 2017 r. w celi mieszkalnej nr (...) (Oddział (...)) o pow. 52,51 m⁽²⁾ przeznaczony dla 17 osadzonych; od 22 marca do 23 marca 2017 r. w celi mieszkalnej nr (...) (Oddział (...)) o pow. 7,35 m⁽²⁾ przeznaczony dla 2 osadzonych; od 23 marca do 6 kwietnia 2017 r. w celi mieszkalnej nr (...) (Oddział (...)) o pow. 7,49 m⁽²⁾ przeznaczony dla 2 osadzonych; od 6 kwietnia do 10 kwietnia 2017 r. w celi mieszkalnej nr (...) (Oddział (...)) o pow. 7,13 m⁽²⁾ przeznaczony dla 2 osadzonych; od 10 kwietnia do 19 kwietnia 2017 r. w celi mieszkalnej nr (...) (Oddział (...)) o pow. 7,13 m⁽²⁾ przeznaczony dla 2 osadzonych; od 19 kwietnia do 10 maja 2017 r. w celi mieszkalnej nr (...) (Oddział (...)) o pow. 7,13 m⁽²⁾ przeznaczony dla 2 osadzonych; od 10 maja 2017 r. do 13 listopada 2017 r. w celi mieszkalnej nr (...) (Oddział (...)) o pow. 7,17 m⁽²⁾ przeznaczony dla 2 osadzonych. Wcześniej w Zakładzie Karnym w (...) powód odbywał karę pozbawienia wolności od 18 sierpnia 2011 r. do 15 marca 2012 r., przebywając w celach o nr: (...), (...), (...), (...), (...), (...) i (...). Wszystkie te cele, za wyjątkiem cel o nr (...) i (...) były przeznaczone dla dwóch osób. W celi nr (...) mogło przebywać pięć osób, a w celi nr (...) sześć osób. W Zakładzie Karnym w (...) w latach 2017-2018 nie występowało zjawisko przeludnienia. Powód był umieszczony w celach, które miały zapewnioną normę 3 m⁽²⁾ na jednego osadzonego z osobami dobieranymi ze względu na wiek, płeć i zdemoralizowanie. Zakład Karny w (...) podejmuje działania, które mają na celu poprawę warunków odbywania kary. Osadzeni mają możliwość korzystania ze spacerów, z biblioteki, dokonywania zakupów w kantynie, brania udziału w imprezach oświatowo-kulturalnych oraz sportowych. Osadzeni mogą uczestniczyć w spotkaniach religijnych, mają zapewnioną opiekę medyczną. Zakład Karny w (...) jest zakładem typu zamkniętego i przeznaczony jest dla recydywistów penitencjarnych. Budynki Zakładu Karnego w (...) są obiektami wpisanymi do rejestru zabytków. Cele, które zajmował powód są wyposażone w sprzęty kwaterunkowe przewidziane w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2003 r. w sprawie warunków bytowych osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych. Na ich wyposażeniu znajduje się stół, szafka więzienne, taborety i łóżka dla każdego osadzonego. Osadzeni spożywają posiłki w celach. Mają sztućce i naczynia. Stół w celi jest przeznaczony dla dwóch osadzonych. Posiłki wydawane skazanym w Zakładzie Karnym w (...) są urozmaicone, spełniają normy ilościowe, kaloryczne i jakościowe określone w obowiązujących przepisach. Służba żywnościowa prowadzi zbiorowe żywienie osadzonych korzystając z systemu (...), który zapewnia pełny monitoring jakości posiłków od przyjęcia towaru do magazynu, aż do wydania gotowego posiłku do konsumpcji. Państwowy Powiatowy Inspektorat Sanitarny z (...) prowadzi okresowe kontrole służby żywnościowej i stanu sanitarnego pomieszczeń kuchennych. Posiłki każdorazowo były kontrolowane według zgodności z jadłospisem, zupełności i stanu. Każdy z osadzonych ma zapewnioną możliwość korzystania z miski plastikowej, zmiotki, szufelki i kosza na śmieci. Za utrzymanie czystości i porządku w celach oraz higieny osobistej odpowiedzialni są sami osadzeni. W tym celu na początku miesiąca do każdej celi wydawane są środki czystości oraz każdorazowo w przypadku zgłaszania potrzeb w tym zakresie. Dla utrzymania higieny osobistej osadzeni otrzymują stosowne środki i mają stały dostęp do sanitariatów. Zakład Karny w (...) zapewnia osadzonym dwie kąpiele w tygodniu, a osadzonym wykonującym pracę codziennie. Po kąpieli osadzeni mają możliwość wymiany bielizny osobistej, a co dwa tygodnie pościeli. Więźniom wydawane jest mydło toaletowe, papier toaletowy, proszek do prania, nożyk do golenia, a w razie zgłoszenia potrzeby także pasta i szczoteczkę do zębów oraz krem do

golenia. Do cel mieszkalnych doprowadzona jest zimna bieżąca woda, a osadzeni mają prawo do korzystania z grzałek oraz czajników elektrycznych do podgrzania wody. Cele mieszkalne oświetlane są naturalnym światłem padającym z okna. W każdej celi jest oświetlenie jarzeniowe oraz oświetlenie żarowe do kontroli celi w porze nocnej. Za zgodą dyrektora osadzeni mogą korzystać z własnych lampek stołowych. Powód taką zgodę otrzymał i pobrał lampkę nocną 6 czerwca 2011 r. z magazynu. W porze nocnej oświetlenie zewnętrzne jednostki skierowane jest na ściany pawilonów mieszkalnych, co powoduje, że w celach mieszkalnych panuje półmrok umożliwiający rozpoznanie konturów przedmiotów i poruszanie się po celi. W okresie od stycznia do listopada 2014 r. we wszystkich celach Zakładu Karnego w (...) nastąpiła wymiana oświetlenia. W Zakładzie Karnym przeprowadzono badania natężenia oświetlenia w kąciu sanitarnym i czterech różnych miejscach celi. Wykazały one prawidłowość oświetlenia cel. Zasady wyłączania energii elektrycznej w celach mieszkalnych zostały określone w komunikacie Dyrektora Zakładu Karnego. Komunikat ten został podany do wiadomości ogółu osadzonych za pośrednictwem radiowęzła oraz w sposób zwyczajowo przyjęty, poprzez wywieszenie na tablicach ogłoszeń w oddziałach mieszkalnych. W porze nocnej energię wyłącza się nie wcześniej niż o godzinie 23. Zasada ta obowiązuje od niedzieli do czwartku. W pozostałe noce oraz w święta państwowe i kościelne energia elektryczna nie jest wyłączana. W ciągu dnia energia elektryczna jest wyłączana pomiędzy godziną 9 a 12 od poniedziałku do piątku. Ograniczenia te podyktowane są koniecznością szczytowego ograniczenia poboru energii (w dzień) natomiast w porze nocnej koniecznością zachowania ciszy, co wiąże się z respektowaniem przez administrację prawa osadzonych do wypoczynku. W celach mieszkalnych jest sprawna wentylacja grawitacyjna wyposażona w kratki, poprzez które odbywa się wymiana powietrza. Drożność kanałów wentylacyjnych jest sprawdzana, co najmniej raz w roku, przez kominiarza. Cele są remontowane w zależności od potrzeb, według ustalonego wcześniej harmonogramu, ewentualnie poza kolejnością w trybie pilnym, gdy stan celi tego wymaga. Kąciki sanitarne usytuowane są wewnątrz cel mieszkalnych i mają powierzchnię 1,4 m na 0,9 m oraz zabudowane są nieprzeźroczystym materiałem do wysokości co najmniej 1,2 m (1,3 m), co zapewnia minimum intymności i wynika z obowiązujących przepisów, w tym z art. 110 § 3 k.k.w. W kąciu znajduje się muszla klozetowa i umywalka z bieżącą zimną wodą. Zabudowa tych kąciów do pełnej wysokości nie jest możliwa ze względów architektonicznych, gdyż brak jest dodatkowych wolnych kanałów wentylacyjnych. Wynika to też z konieczności monitorowania więźniów i ma na celu zapobieganie próbom samobójczym i stosowaniu przemocy pomiędzy osadzonymi. Ponadto w niektórych celach, znajdują się wydzielone pomieszczenia sanitarne. Kontrole stanu sanitarnego nie wnosily zastrzeżeń co do warunków sanitarnych w Zakładzie Karnym w (...) w czasie pobytu powoda. Cele mieszkalne są okresowo malowane, a w przypadkach znacznego zabrudzenia są malowane poza wyznaczonym terminem. Wszystkie cele posiadają instalację centralnego ogrzewania. Od 2016 r. trwa generalny remont, w 2017 r. rozpoczął się remont skrzydła (...), czyli oddziałów(...),(...) i (...). Przebywający w Zakładzie Karnym mają zapewnioną darmową opiekę lekarską, bez konieczności oczekiwania w kolejkach na odległe terminy wizyt oraz bezpłatny dostęp do lekarstw. Wypadki związane z utratą zdrowia są natychmiast zgłaszane lekarzowi. Planowe przyjęcia odbywają się dwa razy w miesiącu po uprzednim zgłoszeniu. W Zakładzie Karnym zatrudnionych jest kilkunastu lekarzy o specjalnościach dermatolog-wenerolog, ortopeda, neurolog, dwóch radiologów, psychiatra, okulista, dwóch stomatologów w tym chirurg szczękowy, chirurg, laryngolog, trzech lekarzy ogólnych (internista, medycyna pracy, lekarz rodzinny). W czasie pobytu powoda w Zakładzie Karnym w (...) nie stwierdzono naruszenia praw pacjenta powoda przez personel medyczny służby więziennej. Powód zawsze otrzymywał stosowną pomoc medyczną, kiedy jego stan zdrowia tego wymagał. Otrzymywał także darmowe leki. Powód w czasie pobytu w Zakładzie Karnym w (...) korzystał z leczenia stomatologicznego dwanaście razy. Nie stwierdzono konieczności leczenia powoda w prywatnym gabinecie stomatologicznym pod konwojem, ponieważ wszystkie niezbędne zabiegi stomatologiczne były realizowane na terenie jednostki penitencjarnej. Decyzją Powiatowego Zespołu ds. Orzekania o Niepełnosprawności w (...) z 22 stycznia 2015 r. powód został zaliczony do osób o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, a orzeczenie zostało wydane na czas do 31 stycznia 2020 r. W związku z rozpoznaną padaczką pourazową powód w trakcie pobytu w Zakładzie Karnym w (...) był konsultowany przez specjalistę neurologa i otrzymał stosowne leczenie przeciwpadaczkowe. W celu poprawy bezpieczeństwa zalecono mu korzystanie z dolnego łóżka. Lekarz specjalista neurolog w 9 marca 2017 r. zlecił przyjmowanie przez powoda lekarstwa dwa razy dziennie. Leczenie było skuteczne, gdyż u powoda nie wystąpiły w tamtym okresie napady padaczkowe. Z uwagi na to, że powód był osobą pracującą w Zakładzie Karnym w (...) i w chwili wydawania leków przez pracownika medycznego był nieobecny w celi, otrzymywał, w celu zachowania ciągłości leczenia, dawkę wieczorną i ranną na kolejny dzień. Z uwagi na zgłaszane bóle głowy

powód otrzymywał stosowne leki przeciwbólowe. Powód sporządził 16 skarg do organów Służby Więziennej (w tym Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej w(...)). Żadna skarga nie została uznana za zasadną. Powód pismami z dnia 8 lipca 2017 r. i 8 sierpnia 2017 r. zwrócił się ze skargą do Rzecznika Praw Obywatelskich. Pismem z 17 października 2017 r. Rzecznik uznał skargi powoda za częściowo zasadne, wskazując, że brak oświetlenia w kąciu sanitarnym w porze nocnej naraża skazanych na dyskomfort i niebezpieczeństwo doznania urazu. Rzecznik stał też na stanowisku, że urządzenia sanitarne w celach wieloosobowych powinny być wydzielone w sposób zapewniający intymność, dlatego winny posiadać pełną i trwałą zabudowę z niezbędną wentylacją grawitacyjną. Rzecznik nie stwierdził innych naruszeń praw powoda.

W oparciu o tak ustalony stan faktyczny Sąd Okręgowy doszedł do przekonania, że powództwo niemajątkową a działaniem lub zaniechaniem sprawcy krzywdy niemajątkowej, a ponadto udowodnić w przypadku bezprawnego działania lub zaniechania sprawcy krzywdy winę sprawcy. Wymogów tych powód nie dopełnił. Odwołując się do standardów wykonywania kar izolacyjnych stwierdził, że bezwzględnie wymagane jest, aby traktowanie człowieka pozbawionego wolności nie było poniżające i niehumanitarne, a ograniczenia i dolegliwości, które musi on znosić, nie przekraczały koniecznego rozmiaru wynikającego z zadań ochronnych i celu zastosowanego środka oraz nie przewyższały ciężaru nieuniknionego cierpienia, nieodłącznie związanego z samym faktem uwięzienia. Miał przy tym na uwadze, że ciężar dowodu, iż warunki w zakładzie karnym odpowiadały obowiązującym normom i nie doszło do naruszenia dóbr osobistych, spoczywał na pozwanym. Odnosząc się do realiów sprawy podkreślił, że powód odbywa karę pozbawienia wolności, która spełnia funkcję represyjną jako odpłata za dokonane przestępstwo i dolegliwość dla skazanego (dyskomfort) stanowi jej istotę. Aby można było mówić o odczuwaniu dolegliwości przez skazanego, odbywanie kary musi być bardziej uciążliwe od sposobu życia osób pozostających na wolności, zaś odczuwanie niedogodności i dyskomfortu, nawet znacznych rozmiarów, w przypadku kary pozbawienia wolności nie ogranicza się jedynie do braku możliwości opuszczenia zakładu karnego. O bezprawnym naruszeniu dóbr osobistych, w szczególności godności, może być mowa dopiero, gdy dochodzi do poniżającego i niehumanitarnego traktowania, sprzecznego z zasadą humanitaryzmu. W szczególności do naruszenia godności ludzkiej może dojść w wypadku, gdy pozbawi się więźniów jakiegokolwiek intymności przy spełnianiu potrzeb fizjologicznych, gdy brak wyżywienia będzie powodował głód u więźniów, lub nie zapewni niezbędnych składników odżywczych, gdy przeludnienie osiągnie stan uniemożliwiający funkcjonowanie w celi, gdy niewykonywanie obowiązków przez służbę zdrowia spowoduje permanentny stan chorobowy u osadzonego, albo gdy w celach będzie panowało zimno. Sytuacja taka w rozpoznawanej sprawie nie wystąpiła. Sąd Okręgowy stwierdził, że dokonując oceny warunków pobytu powoda w zakładzie karnym należy uwzględnić realia życia w Polsce, w tym sytuację osób przebywających w szpitalach czy placówkach opiekuńczych, co z kolei ma związek z zasobnością finansową państwa. Ponadto cele w jednostce pozwanego w czasie osadzenia powoda były wystarczająco oświetlone, wentylowane i wyposażone zgodnie z obowiązującymi przepisami penitencjarnymi w niezbędny sprzęt kwaterunkowy, a kącieki sanitarne, na które składa się muszla klozetowa i umywalka z bieżącą wodą z mocy przepisu art. 110 § 3 k.k.w. usytuowane są wewnątrz cel mieszkalnych, ale od reszty pomieszczenia odgradza je przegroda, która jest dość niska, jednakże zapewnia minimum intymności. Sąd stwierdził, że zabudowa tych kąćków do pełnej wysokości w pozwanym zakładzie karnym nie jest możliwa ze względów architektonicznych oraz powołał się na pogląd judykatury, że ewentualne całkowite nie zabudowanie kąćków sanitarnych wynika z wymogów bezpieczeństwa więźniów. Wskazał również Sąd Okręgowy, iż budynek Zakładu Karnego pochodzi z XIX wieku i budowany był dla innych standardów niż obowiązują obecnie, co powoduje, że istniejące w budynku ograniczenia natury architektonicznej nie zawsze pozwalają dostosować go w pełni do najnowszych rozwiązań jakie stosuje się we współczesnych obiektach budowlanych pomimo, iż jednostka penitencjarna przechodziła w ostatnim dziesięcioleciu szereg remontów. Warunki osadzenia powoda ocenił jako zgodne z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno–porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, zarówno co do zapewnienia higieny osobistej osób osadzonych, jak i wyposażenia cel. Twierdzenia powoda odnoszące się do nieprawidłowego sposobu leczenia nie znalazły natomiast, zdaniem Sądu Okręgowego, potwierdzenia w zgromadzonym materiale dowodowym. Sąd miał przy tym na uwadze zapewnienie darmowej opieki medycznej, w tym specjalistów, bez konieczności oczekiwania w kolejkach na odległe terminy wizyt, a także darmowe leki, z których to możliwości powód korzystał. Oddalając powództwo Sąd Okręgowy miał też na uwadze, że powód, mimo zapewnionego prawa do składania wniosków, skarg i próśb, formalnie złożył jedynie dwie

skargi i to obie już po wytoczeniu powództwa, a postępowania wyjaśniające przeprowadzone w tych sprawach nie potwierdziły podnoszonych przez powoda zarzutów. Odnosząc się także do kwestii zgodności z prawem warunków osadzenia wskazał, iż nadzór nad legalnością i prawidłowością wykonywania kary pozbawiania wolności, a także zastosowania kar porządkowych i środków przymusu sprawuje sędzia penitencjarny. Do jego kompetencji należy min. ocena warunków bytowych skazanych, stanu opieki medycznej, stanu sanitarnego, jak również stanu zabezpieczenia technicznego i wyposażenia pomieszczeń, w których przebywają osadzeni, podobnie jak i ocena legalności czynności podejmowanych przez funkcjonariusza jednostki penitencjarnej oraz legalności stosowania wobec skazanego kar dyscyplinarnych. Ostatecznie Sąd Okręgowy uznał, że skoro osadzenie powoda w Zakładzie Karnym w (...) było zgodne z prawem i miało na celu ochronę interesu społecznego oraz wartości nadrzędnych jakimi są izolacja przestępców od społeczeństwa i osiągnięcie celów probacji, a nadto odbywało się w godziwych warunkach i nie miało cech poniżającego i niehumanitarnego traktowania, to samo subiektywne przekonanie powoda, że nastąpiło przy tym naruszenie jego dóbr osobistych, jest bezpodstawne, nie może tym samym znaleźć ochrony prawnej przewidzianej w art. 23 i 24 k.c., art. 448 k.c. oraz w art. 445 k.c. w związku z art. 444 k.c. O kosztach procesu Sąd Okręgowy orzekł na podstawie art. 98 k.p.c.

Apelację od wyroku złożył powód i zarzucił:

1) naruszenie art. 217 § 1, 2 i 3 k.p.c. w związku z art. 227 k.p.c. poprzez oddalenie wniosków dowodowych powoda zgłoszonych w pozwie, pomimo tego że nie były to wnioski spóźnione, a ich przeprowadzenie miało na celu udowodnienie istotnych okoliczności sprawy, a to:

a) dowodu z zeznań świadków: D. K., M. M. oraz Z. N. na okoliczność warunków sanitarnych i bytowych panujących w Zakładzie Karnym w (...);

b) dowodu z oględzin cel, znajdujących się w Zakładzie Karnym w (...), w których osadzony był powód, a w szczególności: nr (...) i (...) na okoliczność warunków socjalno-bytowych panujących w tych celach, braku wymurowanego kącika sanitarnego, niehigienicznych warunków panujących w tych celach, stopnia dewastacji cel, w których przetrzymywany był powód;

c) dowodu z opinii biegłego sądowego: z zakresu psychologii na okoliczność ustalenia stanu zdrowia psychicznego powoda, występowania u powoda negatywnych skutków, które wywołane zostały poprzez przetrzymywanie powoda w ciasnych, brudnych, zdewastowanych celach znajdujących się w Zakładzie Karnym w (...) oraz z uwagi na konieczność korzystania z niewymurowanego kącika sanitarnego w obecności innego osadzonego oraz z zakresu neurologii - na okoliczność ustalenia wpływu na stan zdrowia i chorobę powoda osadzenia go w ciasnych, brudnych i zdewastowanych celach, a także nieregularnego podawania, bądź niepodawania w odpowiedniej dawce powodowi leków zapobiegających padaczce, a także określenia możliwych negatywnych skutków na przyszłość;

2) naruszenie art. 232 k.p.c. poprzez bezzasadne przyjęcie, że powód nie udowodnił okoliczności, z których wywodzi skutki prawne, podczas gdy wskazał logiczne, wzajemnie uzupełniające się dowody potwierdzające, że doznał krzywdy oraz naruszono jego dobra osobiste wskutek przebywania w warunkach panujących w Zakładzie Karnym w (...);

3) sprzeczność istotnych ustaleń Sądu pierwszej instancji z treścią zebranego w sprawie materiału dowodowego, do której doszło wskutek naruszenia art. 233 § 1 k.p.c. polegającego na dokonaniu oceny dowodów w sposób przekraczający granice swobodnej oceny dowodów, a to ustalenie, że: warunki bytowe w Zakładzie Karnym w (...) nie odbiegały od norm wynikających w obowiązujących przepisów prawa, a także nie powodowały naruszenia podstawowych praw powoda jako człowieka oraz zasad humanitaryzmu, pomimo tego że z uznanych za wiarygodne przez Sąd pierwszej instancji dowodów z dokumentów, w tym pisma Rzecznika Praw Obywatelskich z 17 października 2017 r. wynikało, że warunki w Zakładzie Karnym w (...) nie odpowiadały przyjętym normom, w szczególności w zakresie zabudowanego, pełnego i trwałego wydzielenia kącika sanitarnego z zapewnieniem odpowiedniej wentylacji oraz odpowiedniego jego oświetlenia w nocy; liczące niewiele ponad metr wysokości przepierzenie oddzielające kącik sanitarny od reszty celi w sposób wystarczający zapewniał minimum intymności osadzonemu, podczas gdy prawidłowe ustalenia faktyczne powinny prowadzić do wniosku, że sytuacja gdy do współosadzonych dochodzą odgłosy oraz

zapachy z kącika sanitarnego podczas zaspakajania potrzeb fizjologicznych nie może być uznana za zapewniającą intymność.

Powód wniósł o zmianę zaskarżonego wyroku poprzez uwzględnienie jego powództwa w całości i zasądzenie na jego rzecz od pozwanego kosztów procesu, bądź w sytuacji nieuwzględnienia jego wniosku o zmianę wyroku o nieobciążanie go kosztami procesu, ewentualnie o uchylenie wyroku i przekazanie sprawy Sądowi Okręgowemu do ponownego rozpoznania. Wniósł o zasądzenie na jego rzecz kosztów postępowania apelacyjnego, ewentualnie o nieobciążanie go kosztami tego postępowania.

Pozwany, w odpowiedzi na apelację, wniósł o jej oddalenie i zasądzenie na jego rzecz kosztów postępowania apelacyjnego.

Sąd Apelacyjny rozpoznając sprawę na skutek apelacji powoda, w granicach zaskarżenia i podniesionych zarzutów, zważył co następuje.

Apelacja powoda zasługiwała na uwzględnienie tylko w niewielkim zakresie.

Treść apelacji, w pierwszej kolejności, wymaga ustosunkowania się do sformułowanych przez pełnomocnika powoda zarzutów naruszenia prawa procesowego. Odnosząc się do tych zarzutów należy wskazać, że jedną z podstawowych zasad postępowania sądowego, jest zasada sprawiedliwego i wnikliwego rozpoznania sprawy a jej urzeczywistnienie sprowadza się do nałożenia na sąd obowiązku oparcia rozstrzygnięcia na wszechstronnie zgromadzonym i rozpatrzonym materiale dowodowym. Wskazana wyżej zasada implikuje obowiązek uwzględniania w toku postępowania dowodowego takich wniosków stron, które w bezpośredni sposób przyczyniają się lub mogą się potencjalnie przyczynić do wyczerpującego wyjaśnienia sprawy. Zaskarżony wyrok nie został jednak wydany w okolicznościach, które naruszałyby powyższą zasadę. Sąd Okręgowy nie dopuścił się bowiem naruszenia przepisów art. 217 k.p.c., art. 227 k.p.c. i art. 232 k.p.c.

Wskazując na naruszenie powołanych wyżej przepisów pełnomocnik skarżącego zakwestionował decyzję Sądu pierwszej instancji polegającą na oddaleniu wniosków dowodowych o przesłuchanie świadków, oględziny cel oraz przeprowadzenie dowodów z opinii biegłego psychologa i biegłego z neurologa.

Odnosząc się do decyzji o oddaleniu wniosków o powołanie biegłych lekarzy wskazać należy, że analiza treści pozwu wniesionego przez powoda wskazywała na to, że zgłaszając żądanie zadośćuczynienia powód swoje roszczenie wywodził z okoliczności: przeludnienia w celach, w których był osadzony oraz niewłaściwych warunków w jakich przebywał przejawiających się w braku właściwej wentylacji i oświetlenia w celach oraz braku ciepłej wody, nienależytego zabudowania kącika sanitarnego. Wskazywał także na nieprawidłowości związane z wydawaniem posiłków oraz problemy z użębieniem oraz nieprawidłowości w podawaniu mu lekarstw. W ustalonym stanie faktycznym nie było podstaw, aby żądanie zadośćuczynienia z jakim wystąpił powód wiązać z pogorszeniem się jego stanu zdrowia w czasie odbywania kary pozbawienia wolności. Przywołane w apelacji twierdzenia o pogorszeniu się stanu zdrowia powoda w czasie odbywania kary w Zakładzie Karnym w (...) nie zostały w żaden sposób nawet uprawdopodobnione a ewentualne opinie biegłych lekarzy mogłyby co najwyżej ograniczyć się do hipotetycznych rozważań w tym zakresie. Niezasadne było także przeprowadzanie dowodu z oględzin cel, w których powód przebywał. Z materiału dowodowego wynika, że cele w Zakładzie Karnym są remontowane, malowane, a zatem oględziny cel w kilka lat po tym jak powód w nich przebywał nie stanowiłyby dowodu na okoliczności faktycznie panujących w nich warunków w okresie osadzenia powoda.

Natomiast wnioski o przesłuchanie świadków Z. N., M. M. o i D. K. powód zgłosił na okoliczność warunków sanitarnych i bytowych w celach, w szczególności dotyczące kącika sanitarnego oraz na okoliczność, że powód wskazywał w pismach kierowanych do Dyrektora Zakładu Karnego w (...) na „naganne warunki socjalno-bytowe panujące w celach”. Kierowanie przez powoda pism do Dyrektora nie było sporne. Do akt sprawy zostały złożone te pisma oraz udzielone na nie odpowiedzi. Natomiast pozostałe okoliczności, na które zostali zawnioskowani świadkowie zostały ustalone zgodnie z twierdzeniami powoda, choć Sąd Okręgowy nie podzielił argumentu, że tak

ustalone warunki naruszają godność powoda w stopniu usprawiedliwiającym przyznanie odszkodowania pieniężnego. Sąd Okręgowy ustalił bowiem, że powód przebywał w zakładzie karnym, który wymaga remontu, co jest na bieżąco czynione, w pomieszczeniu może zbierać się wilgoć, ale funkcjonuje sprawna wentylacja grawitacyjna, można też było otworzyć okno. Ustalił zasady wyłączania energii elektrycznej w Zakładzie Karnym, przeprowadzone w tym zakresie badania, które nie wykazały nieprawidłowości, rodzaj oświetlenia w celach, to że powodowi została wydana lampka nocna. Wskazał, że oczekiwanie wyższego standardu w tym względzie byłoby oczekiwaniem zapewnienia wyższego poziomu życia niż te, z których korzystają osoby pozostające na wolności. Ustalił zasady wydawania posiłków. Ustalił też Sąd Okręgowy, że kąciki sanitarne usytuowane są wewnątrz cel mieszkalnych i mają powierzchnię 1,4 m na 0,9 m oraz zabudowane są nieprzeźroczystym materiałem do wysokości co najmniej 1,2 m do 1,3 m. Ustalił, że powód był w Zakładzie Karnym leczony stomatologicznie. Odbił 12 wizyt u stomatologa. Powód otrzymał również leki. W dokumentacji medycznej wskazano dokładne daty, w których powód odmawiał przyjęcia leków i wizyt lekarskich. Złożone zostało również oświadczenie powoda, że odmawia zajęcia dolnego łóżka. Natomiast jeżeli powód twierdził, że zwracał się o konsultacje lekarskiej także w innych terminach, a takich nie przeprowadzono, bądź że nie wydano mu lekarstw, to powinien wyraźnie wskazać okoliczności zgłoszenia takich żądań, tak, aby można było prowadzić postępowanie dowodowe potwierdzające bądź przeczące twierdzeniom powoda. Okoliczności te nie wynikają z dokumentacji medycznej powoda. Również w zeznaniach powoda trudno doszukać się tego rodzaju informacji, które pozwałyby przyjąć, że doznał on krzywdy wyrażającej się chociażby w traumatycznym przeżywaniu pobytu w takich warunkach, czy w odczuwaniu istotnych dolegliwości fizycznych lub psychicznych z tym związanych.

Dlatego, pomimo dopuszczalności – z uwagi na zgłoszone we właściwym czasie zastrzeżenie do protokołu rozprawy w sposób przewidziany w art. 162 k.p.c. – złożonego w apelacji wniosku o rozpoznanie postanowienia Sądu pierwszej instancji o oddaleniu wniosków dowodowych, Sąd Apelacyjny nie uwzględnił wniosku o uzupełnienie postępowania dowodowego w postępowaniu apelacyjnym. Dopuszczalność formalna zgłoszenia wniosku dowodowego nie uchyla obowiązku sądu drugiej instancji oceny tego wniosku pod kątem przydatności dla ustalenia faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy (art. 227 k.p.c.). Decyzje Sądu pierwszej instancji o oddaleniu wskazanych przez powoda wniosków dowodowych nie miały, wbrew twierdzeniom skarżącego, istotnego wpływu na wynik sprawy. Przeprowadzenie powyższych dowodów nie doprowadziłyby do uznania, gorszych niż przyjął Sąd pierwszej instancji warunków odbywania kary pozbawienia wolności.

Sąd Okręgowy nie dopuścił się również naruszenia art. 233 § 1 k.p.c. Sąd odwoławczy podziela ustalenia faktyczne Sądu pierwszej instancji odnoszące się do okresu i warunków osadzenia powoda w areszcie, przydzielania mu poszczególnych cel, stanu sanitarnego jednostki penitencjarnej, jej klasyfikacji, opieki medycznej. Ustalenia te znajdują potwierdzenie w materiale dowodowym sprawy.

Zgromadzony materiał dowodowy nie dostarczył wystarczających podstaw do ustalenia, jakoby powód osadzony był w celach przeludnionych i warunkach naruszających jego dobra osobiste.

W każdej celi, w jakiej powód był umieszczony powierzchnia, w odniesieniu do liczby osób przebywających w celi, wynosiła ponad 3 m² na jednego więźnia. Błędne było stanowisko powoda, że o wypełnieniu wymogu zapewnienia osadzonemu minimum 3m² powierzchni celi decyduje powierzchnia celi wolna od sprzętów kwaterunkowych. Stanowisko to nie znajduje oparcia w przepisach prawa oraz ich wykładni obowiązującej w orzecznictwie. Skoro art. 110 § 2 k.k.w. nie wskazuje żadnych szczególnych reguł wyliczenia powierzchni celi, oznacza to, że podstawą weryfikacji, czy został spełniony wymóg 3m² powierzchni celi na osadzonego, jest użytkowa powierzchnia celi ustalana według ogólnych zasad w budownictwie, w tym dla lokali mieszkalnych. Brak jest podstaw do odliczenia od niej powierzchni zajmowanej przez sprzęt kwaterunkowy znajdujący się w celi.

Skarżący nie podważył ustaleń w zakresie wyposażenia cel, zapewnienia dostatecznej wentylacji, dostępu do wody i środków do utrzymania czystości, oświetlenia, ogrzewania cel. Z dokonanych w sprawie niewadliwych ustaleń wynika, że istniała możliwość wietrzenia cel przez samych osadzonych. Cele były wyposażone w okna, zapewniające oświetlenie naturalne w dzień, a także w elektryczność. Pozwany nie negował faktu, że część cel, w których przebywał powód była

przed remontem. Nie zostało jednak przez powoda nawet uprawdopodobnione, że uszkodzona posadzka w celi nr(...), półmrok w celi, wydanie mu zupy z nadmierną ilością soli czy też brak porcji mięsa powodowały takie skutki, które można byłoby kwalifikować jako naruszenie jego dóbr osobistych.

Powód niewątpliwie doznawał ograniczeń związanych z pobytem w jednostce penitencjarnej, jednak natężenie tych niedogodności nie było na tyle silne – poza brakiem zabudowy kącika sanitarnego o czym mowa poniżej – by stwierdzić, że przekraczało typowe i nieuniknione ograniczenia i cierpienia wiążące się z samym faktem zgodnego z prawem pozbawienia wolności w wykonaniu prawomocnego wyroku skazującego powoda na karę pozbawienia wolności. Minimalny standard odbywania kary pozbawienia wolności jest dokładnie określony przepisami prawa, w tym Kodeksem karnym wykonawczym i przepisami do niego wykonawczymi. Mimo niskiego standardu cel, zwłaszcza w porównaniu do przeciętnych warunków mieszkaniowych w warunkach wolnościowych, nie można jednak uznać, że warunki bytowe w celach powodowały dolegliwości większe, niż konieczne dla zrealizowania celów orzeczonej wobec powoda kary pozbawienia wolności i naruszały godność powoda. Przy ocenie naruszenia dobra osobistego należy odnosić się do kryteriów i mierników o charakterze obiektywnym, a nie jedynie do subiektywnych odczuć osoby domagającej się zadośćuczynienia, nawet jeżeli mają one podłoże w jej silnym przekonaniu o naruszaniu dobra osobistego. Przy ocenie naruszenia dobra osobistego należy odnosić się do kryteriów i mierników o charakterze obiektywnym, a nie jedynie do subiektywnych odczuć osoby domagającej się zadośćuczynienia, nawet jeżeli mają one podłoże w jej silnym przekonaniu o naruszaniu dobra osobistego. Nie każde zatem odczuwane zakłócenie dobrostanu psychicznego oznacza, że doszło do naruszenia dóbr osobistych w rozumieniu przepisów art. 23 i 24 k.c. Niski standard życia w czasie pobytu w zakładzie karnym nie oznacza jeszcze, że doszło do uchybienia godności skazanego. Dochodzi do niego dopiero wówczas, gdy poziom cierpienia i upokorzenia jakiego doznaje osadzony jest na tyle znaczny i nasilony, że można ocenić (według kryteriów obiektywnych), że wykracza poza nieunikniony element cierpienia wpisanego w karę pozbawienia wolności. Powód nie wykazał, by warunki osadzenia jego w pozwanej jednostce były na tyle nietypowe (poza brakiem zabudowy kącika sanitarnego o czym mowa poniżej), odbiegające od norm gwarantowanych prawem, że obiektywnie można byłoby ocenić, że stanowiły dla niego uciążliwość trudną do zniesienia, upokarzającą, naruszającą jego godność, czy też wpływającą na pogorszenie jego stanu zdrowia.

Należy podkreślić, że powód pomimo wnoszonych skarg do Dyrektora Zakładu Karnego, dotyczących powierzchni celi, ich wyposażenia, stanu zdrowia, braku dostępu do służby zdrowia, jakości posiłków nie uzyskał w trybie przewidzianym przepisami kodeksu karnego wykonawczego stwierdzenia niezgodności z prawem decyzji funkcjonariusza służby więziennej pozbawiającej go określonych uprawnień. Sąd Apelacyjny zwraca także uwagę na przyjęty w orzecznictwie pogląd, zgodnie z którym w sprawie o naruszenie dóbr osobistych skazanego sąd nie może oceniać, czy dyrektor zakładu karnego, odmawiając skazanemu przysługujących mu uprawnień, działał w sposób bezprawny (por. wyrok Sądu Najwyższego z 22 lutego 2012 r. IV CSK 276/11, OSNC 2012/9/107, Biul.SN 2012/4/9, M.Prawn. 2012/22/1205-1208). Skutkuje to tym, że w procesie o ochronę dóbr osobistych wytoczonym z powodu pozbawienia go tego uprawnienia lub ukarania dyscyplinarnego, należy przyjąć brak bezprawności działania pozwanego.

Sąd Apelacyjny stwierdził naruszenie art. 448 k.c. w związku z art. 24 k.c. Naruszenie prawa materialnego sąd drugiej instancji uwzględnił z urzędu. Sąd Apelacyjny zwraca uwagę na to ustalenie Sądu Okręgowego, które dotyczy kącika sanitarnego znajdującego się w celach mieszkalnych, w których powód był osadzony w Zakładzie Karnym (...). To prawidłowe ustalenie faktyczne nie znalazło odzwierciedlenia w zastosowaniu prawa materialnego przez Sąd Okręgowy. Z poczynionych w sprawie ustaleń wynika, że kącik sanitarny znajdujący się w celach mieszkalnych, w których powód był osadzony w Zakładzie Karnym (...), jest odgradzony od jej pozostałej części ściankami o wysokości wynoszącej najwyżej 1,3 m. Zdaniem Sądu Okręgowego zabudowa taka zapewnia minimum intymności. Sąd Okręgowy co prawda wskazał na brak nieskrepowanego korzystania z urządzeń sanitarnych i zwrócił uwagę na to, że przebywanie w miejscu gdzie załatwia się potrzeby fizjologiczne, śpi i spożywa posiłki nie jest przyjemne, lecz jednocześnie stan ten Sąd Okręgowy zaakceptował o tyle, że powołał się na przeszkody architektoniczne uniemożliwiające zapewnienie pełnej zabudowy kącika sanitarnego, wynikające z zabytkowego charakteru obiektu Zakładu Karnego. Tymczasem w myśl § 28 ust. 1 zdanie drugie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie

regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. Nr 75, poz. 690 z późn. zm.), obowiązującego w okresie od 1 września 2003 r. do 31 grudnia 2016 r., a także stosownie do § 29 ust. 1 zdanie drugie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. poz. 2231), obowiązującego od 1 stycznia 2017 r., niezbędne urządzenia sanitarne sytuuje się w celi mieszkalnej w sposób zapewniający ich niekrepujące użytkowanie, z zastrzeżeniem art. 110 § 3 k.k.w., który to przepis pozwala na to, aby w zakładach karnych typu półotwartego i otwartego urządzenia sanitarne były usytuowane poza celami mieszkalnymi. Już to powinno było doprowadzić Sąd Okręgowy do wniosku, że doszło do bezprawnego naruszenia godności powoda przez takie urządzenie kąpielnicze sanitarnego w ten sposób, że nie miał on możliwości nieskrepowanego korzystania z urządzeń sanitarnych, w tym z toalety, i wykonywania innych czynności. W bazie orzeczniczej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu (dalej: ETPCz), dostępnej na stronie internetowej ETPCz, znajduje się decyzja z 3 września 2019 r. wydana w sprawie przeciwko Polsce (numer skargi 2923/18). Decyzją tą ETPCz zatwierdził ugodę pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a skarżącym i skreślił skargę z listy spraw. Skargą nr 2923/18 skarżący zarzucił naruszenie przepisu art. 8 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.; dalej: Konwencja) przez niedostateczne wygrodzenie kąpielniczego sanitarnego w celach, w których był osadzony w Zakładzie Karnym w (...). Skarżący w sprawie nr (...) zainicjował postępowanie cywilne, w którym podstawą faktyczną powództwa o zadośćuczynienie za warunki, w jakich skarżący odbywał karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w (...), było osadzenie w celach mieszkalnych z kąpielniczym sanitarnym w nich się znajdującym, oddzielnym od reszty celi w taki sam sposób, jak nastąpiło to w celach, w których powód odbywał karę pozbawienia wolności w tej samej jednostce penitencjarnej (sygn. akt V ACa 378/16 Sądu Apelacyjnego w Katowicach). Wskazane postępowanie cywilne nie doprowadziło do uzyskania zadośćuczynienia przez skarżącego. W efekcie nie stanowiło ono skutecznego środka odwoławczego do właściwego organu państwowego, o jakim mowa w art. 13 Konwencji. Wskazaną ugodą z 3 września 2019 r. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej zadeklarował dla skarżącego sumę pieniężną. Trzeba też zwrócić uwagę, że kwestia właściwego odgrodzenia kąpielniczego sanitarnego od pozostałej celi mieszkalnej w jednostce penitencjarnej, postawiona przed ETPCz skargą nr 2923/18, była już przedmiotem orzecznictwa ETPCz (skarga nr 28524/95). ETPCz orzekał już o naruszeniu praw konwencyjnych przez niezapewnienie takiego kąpielniczego sanitarnego w jednostce penitencjarnej, który zapewniałby nieskrepowane korzystanie z niego. Nie sposób nie uwzględnić standardów wynikających z orzecznictwa ETPCz, jeżeli proces dotyczy praw chronionych Konwencją. Z art. 8 ust. 2 Konwencji jednoznacznie wynika, że ingerencja władzy publicznej w korzystanie z prawa do prywatności, o jakim mowa w art. 8 ust. 1 Konwencji, jest dopuszczalna tylko w wyjątkowych sytuacjach, przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Trzeba więc podkreślić, że ingerencji w to prawo nie usprawiedliwiają jakiegokolwiek inne przyczyny, niż wynikające z art. 8 ust. 2 Konwencji, nawet układ architektoniczny obiektu, w którym znajduje się jednostka penitencjarna. Rzeczą pozwanego jest bowiem zapewnienie takich warunków odbywania kary pozbawienia wolności, które są zgodne z prawem. W tym kontekście należy wskazać, że także przywołane przepisy krajowego prawa karnego wykonawczego nakazują takie ukształtowanie kąpielniczego sanitarnego w celi mieszkalnej jednostki penitencjarnej, żeby korzystanie z niego było nieskrepowane dla osoby osadzonej w tej celi. W niniejszej sprawie pozwany nie wykazał jakiegokolwiek uzasadnionej potrzeby odnoszącej się do zachowania powoda w Zakładzie Karnym w (...), która usprawiedliwiałaby osadzenie go w celi mieszkalnej z tak ukształtowanym kąpielniczym sanitarnym w celach mieszkalnych, jakie ustalono w niniejszym procesie, żeby stanowiła zasługującą na uwzględnienie przyczynę ingerencji w jego prawo do intymności. Zatem bez prawnego usprawiedliwienia doszło do ingerencji w to prawo, wywołującej dyskomfort i naruszającej poczucie godności powoda, gdy korzystał z urządzeń sanitarnych, w tym z toalety, znajdujących się w kąpielniczym sanitarnym. Zresztą bezprawność zaniechania w zakresie zapewnienia w pełni zabudowanego kąpielniczego sanitarnego przyznał sam pozwany, skoro ostatecznie w związku ze złożeniem skargi do ETPCz zdecydował się na zawarcie ugody i wypłatę stosownego zadośćuczynienia.

W ocenie Sądu Apelacyjnego odpowiednią sumą tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za naruszenie tego dobra osobistego powoda jest kwota 1 600 zł. Odpowiada ona rozmiarowi krzywdy wywołanej wskazanym naruszeniem dobra osobistego powoda. Trzeba mieć bowiem na względzie, że naruszenie było ograniczone do osadzenia powoda,

przez okres kilku miesięcy, tylko w niektórych celach w Zakładzie Karnym w (...). W celi nr (...), w której był osadzony powód, była osobna toaleta (zeznania powoda k. 241v). Cele mieszkalne, w których przebywał powód w Zakładzie Karnym w (...) i w których nie był w pełni zabudowany kącik sanitarny były dwuosobowe. Zadośćuczynienie w przyznanej kwocie nie jest symboliczne, a więc nie deprecjonuje dóbr osobistych w postaci godności i prywatności. Jednocześnie suma ta, gdy uwzględni się warunki społeczne, nie jest nadmierna, a tym samym nie prowadzi do nieuzasadnionego prawem wzbogacenia powoda. Jest ona też odpowiednia do rodzaju naruszonego dobra osobistego i sposobu jego naruszenia, wyznaczającego rozmiar krzywdy powoda.

Z tych względów na mocy art. 386 § 1 k.p.c. Sąd Apelacyjny częściowo uwzględnił apelację, zaś w pozostałym zakresie na podstawie art. 385 k.p.c. orzekł o jej oddaleniu.

O kosztach procesu orzeczono w myśl art. 102 k.p.c. biorąc pod uwagę, że co do zasady żądanie zapłaty zadośćuczynienia miało podstawy prawne, a przyznane zadośćuczynienie nie powinno służyć celom innym niż rekompensata za doznane krzywdy.

Sprawa została rozpoznana na posiedzeniu niejawnym, co znajduje podstawę w art. 15zsz³ ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz. U. poz. 374 z późn. zm.).

SSA Dariusz Chrapoński SSA Tomasz Pidzik SSA Katarzyna Żymelka